

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XVI: 2018

Nr 9 (547)

Data odczytu: 21.02.2018 r.

Data wydania: 21.02.2018 r.

=====

1094. spotkanie

Ze względu na wcześniejsze wyniki kontrowersje Redakcja KMDG nie musi w pełni podzielać treści i opinii przedstawionych przez Autora, który ponosi wyłącznie za nie odpowiedzialność.

Marek Szajerka

Prawo chełmińskie i jego zgodność z tezą o pierwotnej lokacji miasta Grudziądza po północnej stronie Kanału Trynka, w obrębie murów obronnych

Od około 150 lat w historiografii Grudziądza obowiązuje obligatoryjna teza, że lokacja Grudziądza, dokonana w latach 1290-91 dotyczy wyłącznie terenu Grudziądza w obrębie średniowiecznych murów. W tej kwestii tylko zapewne ks. dr Władysław Łęga miał inne zdanie i autor tego artykułu¹.

¹ Ks. dr Wł. Łęga, *Rozwój miasta Grudziądza*, w: Ziemia. Miesięcznik Krajoznawczy Ilustrowany, 1925 r., nr 5, s. 74-77.

Jako osada istniał Grudziądz już w czasach przedhistorycznych, gród zbudował prawdopodobnie Bolesław Chrobry na dzisiejszej górze Zamkowej. Był to jeden z tych grodów granicznych, którymi pierwsi Piastowie obwarowali się przeciw Prusom.

Grudziądz płacił, jak inne grody, czynsz do Kasy Królewskiej i Bolesław Szczodry oddaje 1/3 tych dochodów klasztorowi w Mogilnie dokumentem wystawionym 11 kwietnia 1065 r. w Płocku.

Administracyjnie należał Grudziądz do wojewody mazowieckiego, do którego należało też dużo majątków w okolicy Grudziądza. W r. 1137 posiadał np. wojewoda Żyro (Żyrostaw) wsie Tuszewo, Mgowo, Dębiniac, Zelnowo, Buk i Patęciny.

Za pierwszych Piastów powstała też zapewne pierwsza parafia. Szukać jej trzeba wraz z osadą przy ul. Rybackiej, w dzielnicy zwanej Rybaki, gdzie istniał niegdyś kościół św. Jerzego.

Okolo roku 1218 oddaje Konrad Mazowiecki biskupowi Chrystjanowi dla poparcia misji pruskiej. Z powodu niepowodzenia tegoż, przywołał Konrad zakon krzyżacki, oddając mu ziemię chełmińską także Grudziądz.

Warto więc skonfrontować zgodność paragrafów prawa chełmińskiego, w wersji z 1251 r., z sytuacją prawną posesji na terenie Grudziądza w obrębie murów i do nich przylegających w okresie od XIII do XVIII w. Punktem wyjścia do analiz będzie tekst prawa chełmińskiego wg edycji tak zasłużonej dla badań nad korzeniami Grudziądza dr Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej prof. UMK². Badaczka opowiadała się za cysterskim rodowodem miasta³.

W 2010 r. ten temat był poruszony przeze mnie w Biuletynie Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, w związku z informacją źródłową z XVII w. o istnieniu wówczas dokumentu lokacyjnego Grudziądza z 1240 r. Po 8 latach od publikacji artykułu widać, że ten temat nie zainteresował ani naukowców z UMK, ani pracowników grudziądzkiego muzeum⁴.

Na początku trzeba się odnieść do topografii historycznej. W dokumentach lokacyjnych Grudziądza oraz w przywileju chełmińskim jest informacja o rzece Osie. Część badaczy uważa, że Osa, prawy dopływ Wisły wpada do niej na północ od Grudziądza, koło wsi Zakurzewo⁵. Tak również ujmowała to zagadnienie K. Zielińska-Melkowska⁶.

Zaakcentowanie widel Ossy, zgodnie z geografą historyczną ma fundamentalne znaczenie dla poznania historii Grudziądza w średniowieczu, jego korzeni.

Trzeba sobie jasno powiedzieć, że w okresie udokumentowanej przynależności Grudziądza do biskupstwa misyjnego w Prusach, (od 1222 r.) a następnie do biskupstwa pomezkańskiego w l. 1243-1255 część północna Grudziądza, wyznaczona linią obecnego Kanału Trynka należała do pruskiej Pomezanii.

Falszem historycznym jest przypisanie całego obszaru średniowiecznego Grudziądza do państwa Piastów od X-XI w.

Krzyżacy zbudowali w Grudziądzu krótko po roku 1234 zamek nieco później miasto, które otrzymało prawo magdeburskie. Dokument z roku 1291, odnawiający przywilej dotacyjny, wykreśla Grudziądzowi granice, dzisiejszego śródmieścia z wykluczeniem ulicy Wybickiego i Lipowej na północy i całej wschodniej części poza ulicą Murową, a więc Groblowej, Mickiewiczą, Ogrodową itd. Ulica Toruńska zaś i Rybacka tworzyły przedmieście toruńskie. [...] Tę kwestię poruszyłem m.in. w artykule Wpływ badań nad kościołem p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu na poznanie genezy i ustroju miasta, Rocznik Grudziądzki T. XVI, 2005, s. 267-323.

² K. Zielińska-Melkowska, *Przywilej chełmiński 1233 i 1251*, w: *Teksty Pomników Prawa Chełmińskiego* pod red. Z. Zdrójkowskiego, nr 1, Toruń 1986.

³ K. Zielińska-Melkowska, *Lokacja Grudziądza w roku 1291. Studium historyczno-archiwalne*, Toruń 1991, ss. 101.

⁴ M. Szajerka, *770 rocznica lokacji Grudziądza wg lustracji województwa chełmińskiego z 1664 r.*, w: *Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza*, Rok VIII: 2010, nr 38 (267).

⁵ Por. Ł. Okulicz-Kozaryn, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997, ryc. 172, s. 351; ryc. 175, s. 368; ryc. 185, s. 442; ryc. 187, s. 453.

⁶ K. Zielińska-Melkowska, *Lokacja [...]*, op. cit. s. 86, przyp. 4.: *Osa, Ossa, Oza – prawy dopływ Wisły. Granica ziemi chełmińskiej a od 1244 r. granica diecezji chełmińskiej. Występujące w tekście źródłowym nazwy miejscowości rozwiązuję na podstawie „Słownika geograficzno-historycznego ziemi chełmińskiej w średniowieczu”, oprac. K. Porębska, przy współudziale M. Grzegorza, pod red. M. Biskupa, Wrocław 1971.*

Lustracja z 1603 r. jednoznacznie wskazuje na Kanał Trynka, jako rzekę Osę. Potwierdza to lustracja z 1739 r.⁷. W inwentarzu z 1603 r. jest informacja o 3 młynach na rzece Osie⁸. Dla wydawcy źródła w 1965 r. ten element geografii historycznej był mało klarowny⁹.

Rzeka Ossa, jako przepływająca bezpośrednio przy Grudziądzu oraz młyny nad jej brzegami wymienione są w przywilejach lokacyjnych Grudziądza, w wersjach z XV i XVI w. O czym będzie w dalszej części tego artykułu.

Art. 2. Prawa chełmińskiego określił granice posiadłości miejskich Chełmna. W wersji z 1233 r.¹⁰ podane są tylko odległości w milach wzdłuż linii Wisły¹¹. W wersji z 1251 r. jest następujący zapis:

2. A więc daliśmy miastu Chełmnu na łąki, pastwiska i inne wspólne użytkowanie [teren] od granicy pewnej wsi, która zwie się Uś, w dół (wzdłuż brzegów) Wisły, aż do granic pewnego jeziora zwanego Rządź, i od granic tego jeziora idąc do wsi zwanej Ruda, i wzdłuż granic tej wsi do innej, zwanej Łunawy i tak bezpośrednio do drogi, która prowadzi do wyspy św. Marii (Kwidzyn), [...]. Uznaliśmy, że rzekę Wisłę, od pewnej wsi zwanej Topolno, schodząc do jeziora, które nazywa się Rządź, z wszystkimi korzyściami, z wyjątkiem wysp i bobrów, należy przeznaczyć do wspólnego połowu przedtem wzmiankowanym mieszkańcom i przybyszom (pielgrzymom)¹².

Dla konfrontacji prawa chełmińskiego z przywilejem lokacyjnym Grudziądza podaję tu wersję z 1526 r. Jest to potwierdzenie wcześniejszego przywileju przez króla Zygmunta Starego. Ten tekst posiada walory i dokumentu urzędowego a także niedostrzegany przez badaczy walor opracowania źródłowego i to tego najstarszego:

⁷ Por. St. Cackowski [wyd.], Inwentarz starostwa Grudziądzkiego z r. 1603 oraz rejestr dochodów z lat 1601-1603, Grudziądz 1965, Indeks geograficzny, s. 74; A. Wolnikowski [wyd.], Inwentarz starostwa grudziądzkiego z r. 1739, Grudziądz 1963, indeks geograficzny, s. 84. Obydwaj wydawcy podają tę samą informację o Osie: *Prawy dopływ Wisły*. Nie zauważyli jednak, że w 1603 r. nie ma w inwentarzu nazwy *Trynka*. Ona pojawia się oddzielnie w inwentarzu z 1739 r. St. Cackowski w sposób nieuzasadniony w przyp. 7, s. 10 poprawił źródło historyczne i napisał: *Raczej chodzi tu o rzeczkę Trynkę przepływającą koło miasta, nad którą znajdował się młyn Nagórny (por. przypis 11)*.

⁸ St. Cackowski, op. cit., s.10.

⁹ Ibidem, s. 12, przypis 11: *Z lustracji starostwa grudziądzkiego z 1565 r. i z inwentarza z 1739 r. wynika, że z opisywanych niżej młynów tylko młyn kłodka znajdował się nad Osa, natomiast młyn Nagórny i Nadolny stały nad kanałem-rzeczką Trynką, biegnącą od Osy (początek przy młynie Kłodka) koło miasta do Wisły i zaopatrującą miasto w wodę – por. Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1565, wyd. St. Hoszowski, Gdańsk 1961, s. 128 i inwentarz starostwa grudziądzkiego z 1739 r., wyd. A. Wolnikowski, s.15.*

¹⁰ K. Zielińska-Melkowska, *Przywilej chełmiński* [...], op. cit. s.36

¹¹ Ibidem, s. 59, przyp. 7: *Mila – miara odległości, pochodzi z czasów rzymskich (pierwotnie 1000 kroków po 5 stóp rzymskich). W średniowieczu istniały mile różne w różnych krajach, np. włoska liczyła wtedy 1569 metrów.*

¹² Ibidem, s. 37.

W imię Boże. Amen Na wieczną pamięć.

My Zygmunt z bożej łaski król Polski oznajmiamy niniejszym wszystkim, których to dotyczy, którzy teraz i w przyszłości o tym wiadomość otrzymują, jak przed nami i naszymi duchownymi i świeckimi radcami, nasi ostrożni, kochani, wierni poddani, mianowicie burmistrz Teofil, radca Aleksander Rosły mistrz ławników z naszego miasta Grudziądz stawili się i w ich imieniu oraz w imieniu wszystkich mieszkańców wspomnianego miasta, bardzo stary, w niemieckiej mowie napisany przywilej przedłożyli, który dobrze utrzymany, nieuszkodzony i wolny od podejrzeń i bez plam im kiedyś przez naszych poprzedników nadany został i mieszczanom przyznane prawa, wolności i pierwszeństwa zawiera. Oni nas z całym należnym uniżeniem pokornie proszą, aby im i naszemu miastu nowy przywilej o powyższych prawach, wolności, łask i pierwszeństwie łaskawie udzielić. Ponieważ wśród naszych innych trosk i smartwien, uważamy jako nieznaczące, korzyść naszych wiernych poddanych, jak dalece ona też szkody dla innych być może, mnożyć i w dodatku do starego przywileju zawierających warunków i punktów, według dawnego dosłownego brzmienia ten nowy przywilej dobrze poinformowany z szczególnej łaski i za poradą naszych na sejmie zgromadzonych doradców postanowiliśmy dać i nadać co uchwalamy w niniejszym liście. W dawniejszej mowie naszych poprzedników ustalono najpierw granice miasta i my ten przywilej rozpoczynamy równomiernie z granicami miasta.

Jak należy wnioskować, to rzeka Ossa przepływa bramą, która zwie się Bramą Łasińską i przekracza most, tak, że granice miasta po prawej stronie wzdłuż wału i rowu aż do młyńskiego spływu i stąd w górę do murowanego słupa obok nowego młyna (obecnie Górny Młyn) i stąd ukośnie, aż do drugiego murowanego słupa, który znajduje się w pobliżu ogrodzenia, względnie wejścia do ogrodu, następnie w prostej linii do Czarnego Rowu, do Jeziora Tuszewskiego, od tego końca rowu dalej naprzód aż do słupa, który określa granice pomiędzy Pokrzywnem a Grudziądzem. Od tego słupa aż do nowego rowu granicznego, w górę wzdłuż mostu, przez który prowadzi droga polna do Pokrzywna, następnie dalej przez rów graniczny ponad tamą, z którym rzeczka jest włączona, która z Pokrzywnem. W ślad za tą rzeczka aż do dębowej kostki lub kikuta, który z tej strony lasu Kyckholz stoi, następnie w kierunku zasypanego ziemią debu, który obok lasu Kyckholz stoi i dalej od pagórka do pagórka, jak to w lesie lub w puszczy usypane są, aż do tzw. Ścieżki Złodziejskiej, która prowadzi drogą pieszą do Wisły, wzdłuż tej i Wisły aż do zamku, gdzie kończy się miejskie terytorium.

Sądownictwo wewnątrz określonych granic należy do sołtysa, aż do murowanego słupa na drodze do Torunia. Co sięga ponadto należy do jurysdykcji naszego sądu ziemskiego. Także udzielamy i nadajemy prawa temu dokumentowi, mieszczanom miasta Grudziądz wolne rybołówstwo w Wiśle od rzeki Ossy w długości jednego postronku (10 Ruthen) z tej strony, aż do Jeziora Rządź i to razem z chełmińskimi mieszczanami.

Następnie chcemy, aby przed miastem obręb jednej mili nie znajdowała się i nie została pobudowana żadna karczma. Mieszkańcy tego miasta, naszemu zamkowi muszą rocznie z każdej posiadłości ziemskiej, pół skotera czynszu płacić.

Miastu Grudziądz udzielamy prawo chełmińskie, jednak z tym zastrzeżeniem, że jeżeli w tym prawie znajduje się coś, co nie jest zgodne z boskim przykazaniem, przez nas zostanie poprawione. Poza tym zezwalamy na to, że mieszkańcy wymienionego miasta, na poszczególne lata, wybiorą sobie sędziego według własnego upodobania, jednakże takiego, który by nam i naszemu kapitanowi odpowiadał. Sołtysowi przysługuje jedna trzecia pieniędzy, które do

sądu wpływają, dwie trzecie części do zamku należą. Jeżeli my lub kapitan komuś kary sądowe daruje, zobowiązany jest soltys to samo uczynić. Nosząc się z zamiarem, aby Grudziądz do lepszego stanu doprowadzić, postanowiliśmy i wszystkie prawa, które temu miastu i jego mieszkańcom prawnie i ustawowo przyznane zostały, dalej statuty i postanowienia mieszczan, które nie są sprzeczne z Boskim i ludzkim prawem, także dobrze poinformowani i z królewskiej łaski potwierdzić i udzielić i czynimy to tym samym zarządzając, aby wszystko, co ten dokument zawiera, ale też i specjalne prawa, statuty i uchwały mieszczan miasta Grudziądza trwały siłą mieć mają. Do tego celu rozkazujemy Janie Sokołowski z Wrancza, obecnemu kapitanowi i wszystkim późniejszym kapitanom, poprzednio wymienionych mieszczan w ich sprawiedliwości i wolności utrzymać i dbać o to, aby przez innych zostało utrzymane.

Do tego dokumentu jest nasza pieczęć zawieszona. Sporządzono w naszym zamku Marienburg w piątek przed Judicą w Roku Pańskim 1526 naszego panowania 20.

Krzysztof Szydłowiecki wojewoda kanclerz wielki koronny etc.¹³

Będąc przy zagadnieniu topografii, trzeba zaznaczyć, że w świetle obowiązującej tezy o terenie lokacji mieszczanie nie mieli prawa swobodnego łowienia ryb na odcinku od ujścia obecnego Kanału Trynka do Góry Zamkowej włącznie, czyli przy własnym miejskim terenie. Mieszczanie mogli tylko łowić od Jeziora Rządź do ujścia Kanału Trynka, czyli dawnej Ossy.

Art. 12-13 prawa chełmińskiego:

12. Jeśliby więc jakieś jezioro, rozciągające się na trzy tonie niewodowe (trakty), dotykało pól któregoś ze wzmiankowanych mieszczan, jeśliby ten, do którego pola należą, chciał przyjąć to jezioro zamiast pola, zgadzamy się wg jego życzenia. Jeśliby zaś jezioro było większe, jakimkolwiek narzędziem pragnąłby łowić na nim ryby jedynie dla spożytkowania na własnym stole, niech ma swobodną możliwość, z wyjątkiem sieci, która zwie się „niewodem”.

13. Również jeśliby jakaś rzeka dotykała pól któregoś z mieszczan, niech będzie wolno temu, do kogo należą pola, zbudować na niej jeden młyn. Jeśliby natomiast ta sama rzeka nadawała się [do budowy] wielu młynów, Zakon nasz niech da trzecią część poniesionych kosztów w budowaniu innych i ze zbudowanych na wieki pobiera trzecią część dochodów.

W przypadku Grudziądza art. 13 prawa chełmińskiego nie był respektowany. Młyny na Osie były własnością Zakonu a następnie należały do starostwa. Uwłaszczenie młynów nastąpiło w 1793 r.¹⁴

Uważam, że zbagatelizowany został w przypadku badań podmiotów własności na terenie Grudziądza w średniowieczu artykuł 6 prawa chełmińskiego.

¹³ Xaver Froelich, *Geschichte des Graudenzer Kreises*, [Historia powiatu grudziądzkiego], Graudenz 1868 [fragment]. Tłumaczenie z oryginału niemieckiego A. Wolnikowski. Rękopis tłumaczenia polskiego pośmiertnie przygotował w formie drukowanej M. Szajerka. Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu, Grudziądz 2009, s. 87-93.

¹⁴ Ibidem, s. 149.

6. Przyobiecaliśmy również, że w tych miastach nie powinniśmy kupować żadnych domów. Jeśliby natomiast ktoś oddał dom albo swoją działkę (parcelę) naszemu Zakonowi z powodu pobożności, nie powinniśmy ich przeznaczać do innego celu jak tylko do tego, dla którego dom swój zbudował każdy [inny] obywatel stąd [powinniśmy] zachować te same prawa i zwyczaje, których inni będą przestrzegać jako posiadacze domów. Chcemy jednak, aby tym warunkom nie podlegały nasze warownie, które już posiadamy w tych miastach¹⁵.

W świetle tego artykułu niezgodne z prawem było posiadanie przez Zakon kwartału południowo-wschodniego bez płacenia czynszu miastu¹⁶. Również stwierdzenie z 1664 r., że teren zamku obejmował też miasto Grudziądz koliduje z tym prawem¹⁷. Również niezgodna z tym artykułem jest własność murów przy klasztorze benedyktynek w XVII-XVIII w.¹⁸

Wyjaśnienia tej rzekomej niezgodności prawa lokacyjnego Grudziądza, obejmującego teren lokacji w obrębie murów należy moim zdaniem szukać w okolicznościach zamiany Grudziądza na Kwidzyn w latach 50. XIII w. Zamiany dokonał z Zakonem biskup pomezański Ernest. Obecnie historycy z ośrodka akademickiego UMK są przeciwni tezie, że taka zamiana miała miejsce. W tomie XXIV Rocznika Grudziądzkiego z 2016 r. W. Sieradzan, (redaktor naukowy Rocznika Grudziądzkiego) moim zdaniem podważył wiarygodność badań tej nieżyjącej już mediewistki z UMK, używając sformułowania, że badaczka ta spekulowała¹⁹.

Na obecnym etapie badań historycznych ta kwestia zamiany Grudziądza na Kwidzyn 22.12.1255 r. najmocniej została zaakcentowana na sesjach cysterskich w l. 1997-1998, pod wspólnym tytułem *Grudziądz miastem Chrystiana*. Materiały z tych sesji ukazały się drukiem w 1998 r. oraz w 2002 r.

Niewątpliwie skutkiem prawnym tych decyzji z lat 1250-1255 jest oświadczenie króla Kazimierza Jagiellończyka, wyrażone w przywileju o łaźni, 1472 r., o tym, że odziedziczył połowę zamku²⁰.

Również informacja o karczmie przy obecnej al. 23 Stycznia, mniej więcej w pobliżu obecnego pasażu handlowego jest sprzeczna z zakazem postawienia karczmy w odległości jednej mili od miasta, odnotowanym w przywileju lokacyjnym Grudziądza. Obecność takiej karczmy odnotował X. Froelich²¹.

¹⁵ K. Zielińska-Melkowska, *Przywilej chełmiński* [...], op. cit. s. 41.

¹⁶ Sprzedaż kwartału mieszczanom, w związku budową wodociągu w 1415 r. Zob. X. Froelich, op. cit. s. 98-99.

¹⁷ X. Froelich, op. cit., s.106.

¹⁸ Zob. O. Wl. Szoldrski, C.SS.R., Pelplin, 1935, ss. 77.

¹⁹ Zob. W. Sieradzan, *Narodziny miasta Grudziądza w średniowieczu w świetle XIX i XX –wiecznej historiografii polskiej i niemieckiej*, w: Rocznik Grudziądzki, T. XXIV, Grudziądz 2016, s. 154.

²⁰ X. Froelich, op. cit.s.99.

²¹ Ibidem, s.136. *Na Toruńskim Przedmieściu znajdował się wyszynk miejski, tam gdzie dziś jest Hotel „Pod Złotym Lwem”*. [tłum.] A. Wolnikowski

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że tylko obiektywne, rzetelne spojrzenie na historiografię Grudziądza, z ostatniej dekady XX w. oraz dwóch dekad XXI w. pozwala na wyjaśnienie tych rzekomych sprzeczności.

Napisałem rzekomych, ponieważ to historycy z XIX-XXI w. zdegradowali Grudziądz do rozmiarów fikcyjnego miasteczka w obrębie murów, o wymiarach ok. 180 x 360²².

Ze swojej strony wyjaśniłem te rzekome sprzeczności już w 2005 r., udowadniając, że dokument o lokacji miasta w l. 1290-1291 dotyczy obszaru między Kanalem Trynka a Rowem Hermana, uchodzącym do Wisły²³. Te sprzeczności też pokazuje mój artykuł z 2018 r., napisany z okazji 150 rocznicy wydania dzieła X. Froelicha o historii powiatu grudziądzkiego²⁴.

Historycy, czasami bezwiednie potrafią zdegradować, jakąś miejscowość do rangi wsi a była miastem-miasteczkiem.

Takim przykładem jest wieś Czarze. Ks. Alfons Mańkowski opublikował źródło *Wilkierz miasteczka Czarza*, ale w przypisie 1 daje adnotację o rzekomym błędzie, iż Czarze nie było nigdy miasteczkiem²⁵. Z tym wilkierzem koresponduje wcześniejszy artykuł ks. A. Mańkowskiego o cechach rzemieślniczych we wsi Czarzu²⁶. Zastanawiające jest to, że wieśniacy tytułowali się w tych dokumentach *obywatelami*.

Uważam, że identycznie historiografia XIX-XXI w. traktuje w Grudziądzu Chelmińskie Przedmieście.

Jak mylnie po setkach lat może być określenie za miastem, może służyć przykład klasztoru Franciszkanów w Toruniu. Obecnie jest on przy Rynku Staromiejskim, ale w 1252 r. jego położenie określano, jako „*apud Thorun*”, czyli poza mia-

²² Podane tu wyidealizowane proporcje. Wg obliczeń. J. Krzysia: *Miasto otoczone murami tworzyło zamknięty pięciokąt. Orientacyjna jego długość wynosiła 340 m a średnia szerokość 190 m. Zajmowany obszar wynosił w przybliżeniu 6.3 ha.* Zob. J. Krzyś, *Militarna przeszłość Grudziądza*, Grudziądz 2002, s. 40.

²³ M. Szajerka, *Wpływ badań nad kościołem p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu na poznanie genezy i ustroju miasta*, s. 385-323.

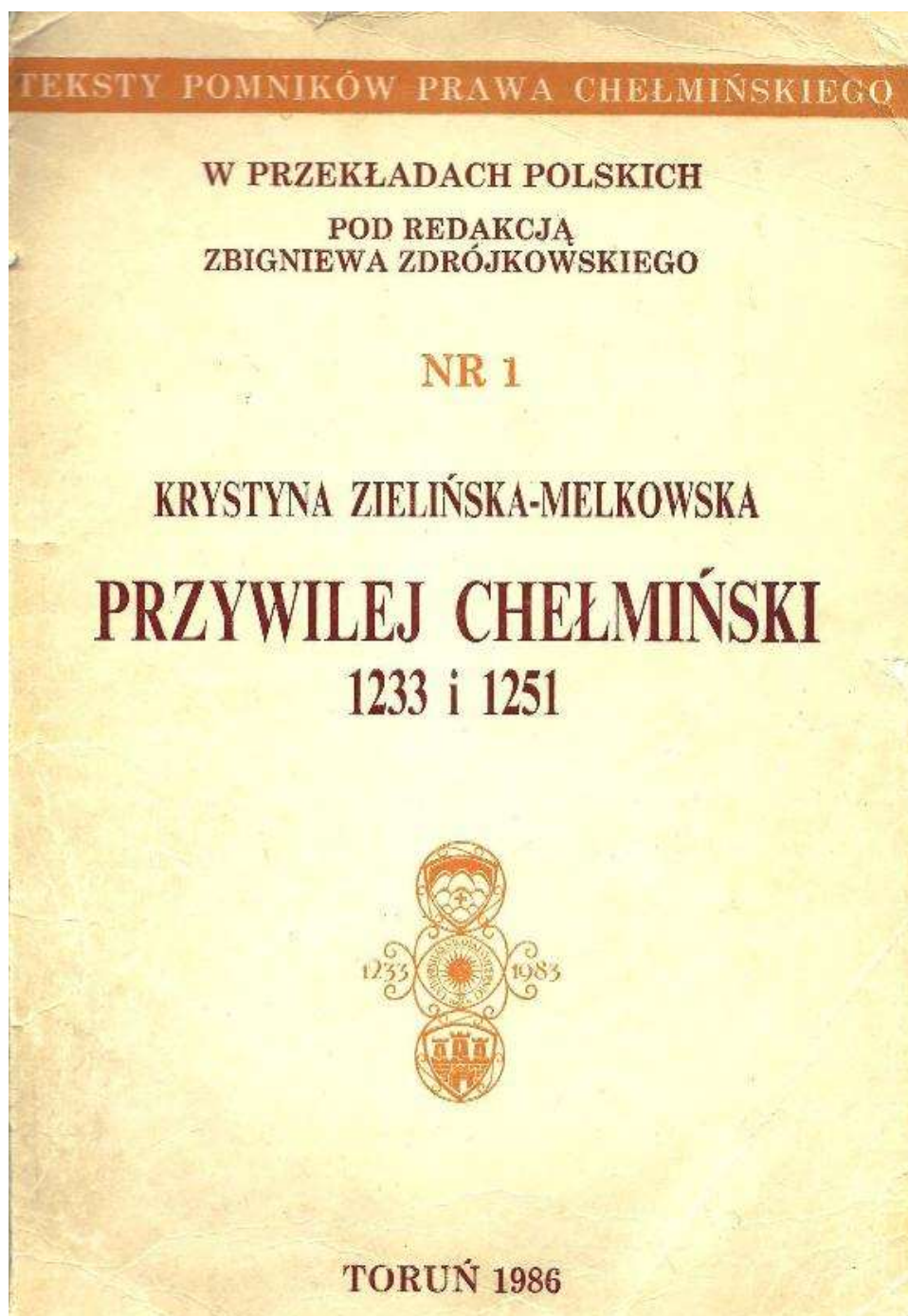
²⁴ M. Szajerka, *150 rocznica wydania dzieła Xaverego Froelicha Geschichte des Graudenzer Kreißes, [Dzieje powiatu grudziądzkiego]. 1868-2018. Dzieje powiatu grudziądzkiego z 1868 r., jako źródło historyczne, w: Biuletyn koła Miłośników Dziejów Grudziądza, Rok XVI: 2018, nr 3 (541).*

²⁵ A. Mańkowski, *Wilkierz miasteczka Czarza*, w: *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, T. XI, z. 2, II kwartał, Rok 1938, s. 54-58.

²⁶ A. Mańkowski, *Cechy rzemieślnicze we wsi Czarzu w XVIII w.*, w: *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, T. X, z. 8, IV kwartał, Rok 1936, s. 297-302

stem²⁷. Przyjmuje się tezę, że kościół parafialny p.w. św. Janów zbudowano na ówczesnym rynku²⁸.

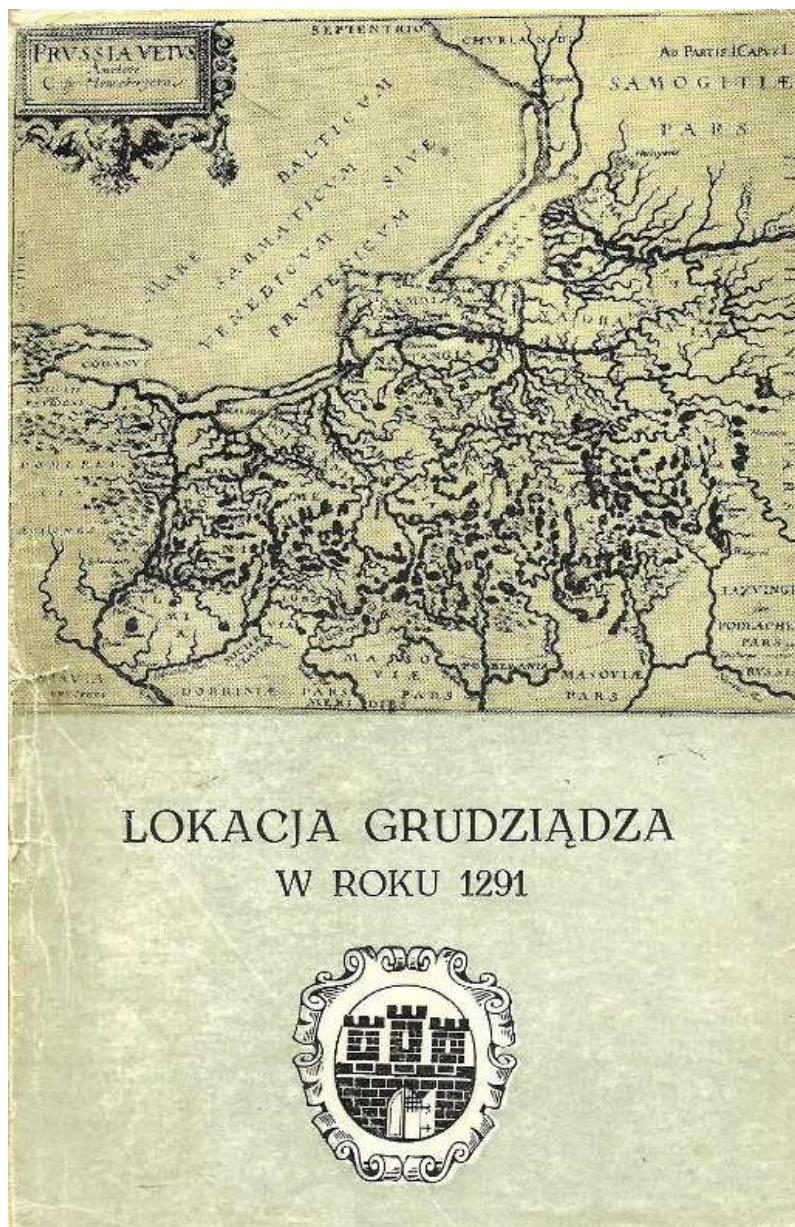
Ilustracje

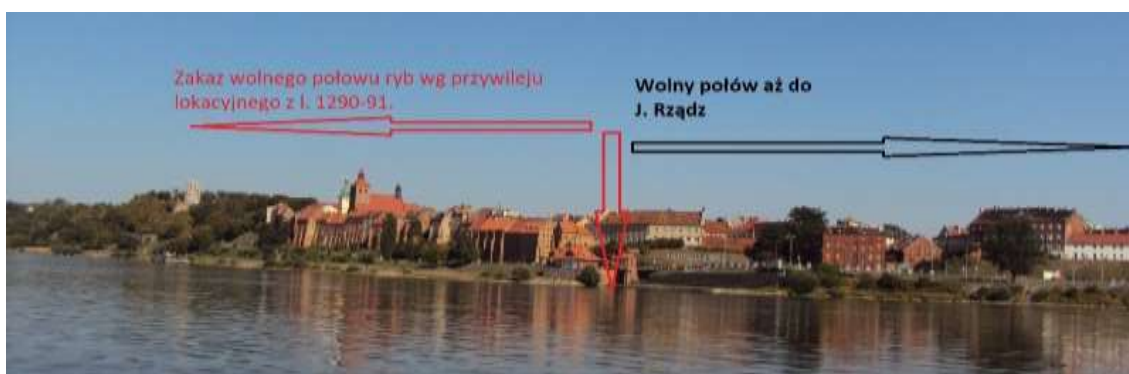
Obwoluta wydania źródłowego prawa chełmińskiego
pod redakcją dr hab. Krystyny Zielińskiej – Melkowskiej prof. UMK, z 1986 r.

²⁷ Z. Nawrocki, Układ przestrzenny trzynastowiecznego Torunia, w: Sztuka Torunia i ziemi chełmińskiej 1233-1815, Pod red. J. Poklewskiego, Warszawa – Poznań – Toruń 1986, s. 27.

²⁸ Ibidem, s. 26

Obwoluta wydania źródłowego przywileju lokacyjnego Grudziądza pod redakcją dr hab. Krystyny Zielińskiej – Melkowskiej prof. UMK, z 1991 roku. Na obwolucie mapa Prus Kacpra Henebergera z XVI-XVII w., z Grudziądzem w widłach Osy.

Rozgraniczenie prawa połowu ryb na Wiśle. Fot. M. Szajerka.

Strefa wolnego połowu ryb, na południe od Kanału Trynka, aż po Rządź. Fot. M. Szajerka.

Notatki

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.